ZPRÁVY O LITERATUŘE / BOOK REVIEWS

Kaplan Z., Danihelka J., Chrtek J. jun., Kirschner J., Kubát K., Štech M. & Štěpánek J. [eds]

Klíč ke květeně České republiky
Academia, Praha, 2019, Ed. 2, 1168 str., ilustrace A. Skoumalová & E. Smrčinová, cena 595 Kč

Po 17 letech dostávají čeští botanici do rukou nový určovací Klíč ke květeně České republiky v podobě „aktualizovaného a zcela přepracovaného druhého vydání", jak stojí uvedeno v tiráži na titulní straně. Jeho rukopis byl do redakce nakladatelství Academia, které vydání díla umožnilo, odeslán v srpnu 2016. Na knižních pultech se vytištěná kniha objevila až po třech letech (!) shodou náhod v nanejvýš významný den 21. srpna 2019.

Autorský tým 2. vydání se ve srovnání s rokem 2002 značně proměnil, hlavním editorem se stal Zdeněk Kaplan z Botanického ústavu AV ČR a celkově se na textech podílelo 51 autorů. Ilustrace, kterých je zde nyní téměř dva tisíce (nově přibylo 589 perokreseb), jsou dílem Anny Skoumalové, v menší míře pak Evy Smrčinové. Změna nenastala pouze v autorském složení, změnila se poměrně výrazně i podoba Klíče. Především jeho rozměry oproti předchozímu vydání viditelně nabyly na centimetrech a celkově i na váze, což v součtu činí z původně přijatelné terénní příručky v současnosti nepříjemně velký a nepraktický špalík. Podíl na tom má nejen větší počet ilustrací a rozšířená textová část, ale i poněkud větší použité písmo, což je však uživatelsky vcelku příjemné. Pro porovnání: 1. vydání mělo 927 stran a vážilo 800 gramů, nynější 2. vydání má 1.168 stran a váží 1.250 gramů. Cena knihy je dvojnásobná, tedy stále velmi příznivá. Vazba je opět v pevných deskách; po zkušenostech s obdobnou vazbou z 1. vydání, která se mi v baťohu při exkurzích poměrně brzy rozpadla, se tentokrát neodvážím její životnost blíže odhadovat. Knižní desky kryje (a chrání) praktický průhledný plastový obal, který však nemá kupodivu u chlopní uzavřené okraje, nýbrž je na desky pouze volně navlečený. A ještě několik důležitých čísel – 2. vydání Klíče zahrnuje 193 čeledí, 965 rodů a 3.713 druhů a poddruhů cévnatých rostlin nalezených na území České republiky. Oproti roku 2002 přibylo 413 druhů či poddruhů.

Jakkoliv je možné užitnou hodnotu určovacích klíčů posuzovat v reálu až s určitým časovým odstupem na základě určovacích zkušeností při práci v terénu, zkusme v novém Klíči zalistovat již nyní. Současné zpracování v základní koncepci navázalo zřetelně na první vydání, které bylo velice úspěšné, a to jak na knižním trhu (již řadu let nebylo možné zakoupit ani pozdější dotisk Klíče), tak mezi uživateli, když se stalo velmi oblíbenou botanickou příručkou. V úvodní části se toho na první pohled příliš nezměnilo. Byl rozšířen a přepracován morfologicko-terminologický slovníček, do něhož byly průběžně vřazeny i ilustrace zachycující základní tvary rostlinných orgánů, ty byly původně umístěny zvlášť. Byla vynechána drobná kapitola věnovaná fytogeografii české květeny. Upraveny byly základní klíče k určování čeledí, v nich přibyla skupina vodních rostlin. Nově se objevil přehled přijatého systému členění vyšších taxonů, resp. čeledí, sestavený na základě současných fylogenetických studií. Oproti 1. vydání v něm najdeme řadu nových čeledí, např. *Acoraceae*, *Linderniaceae*, *Phrymaceae*, *Tofieldiaceae*, *Viburnaceae*, *Viscaceae*. V předmluvě však autoři zdůrazňují, že v případě některých tradičních čeledí volili spíše konzervativnější přístup se snahou o jejich zachování. Zároveň se v přehledu objevily i některé nové, v české květeně cizokrajné čeledi, jako např. *Acanthaceae*, *Cleomaceae* nebo *Sapindaceae*, což odráží současný trend prudkého nárůstu zavlečených a zplaňujících pěstovaných exotických druhů.

Od strany 99 začíná hlavní „klíčová" část, tzn. podle současného fylogenetického systému řazené jednotlivé skupiny cévnatých rostlin sestavené do dichotomických klíčů. Základní taxonomickou jednotkou jsou čeledi (ty jsou přehledně označené v záhlaví každé stránky) a rody. Pro velkou část uživatelů může být překvapením nynější uspořádání, kdy skupina jednoděložných je umístěna hned za kapradinami, namísto tradičního umístění na konci systému, jak tomu bylo až doposud u všech domácích klíčů. S tím se však

zřejmě každý snadno vyrovná, pokud tedy není navyklý v knize listovat automaticky bez vyhledávání jmen v rejstříku, pak by to po určitou dobu problém mohl být. Základem každého dobrého klíče jsou vždy funkční, srozumitelné a přehledně sestavené rodové klíče. (Klíče čeledí jsou důležité samozřejmě také, ale mají tu nepříjemnou vlastnost, že se určující ve většině případů daleko nedostane, anebo se nestačí na konci svého snažení divit. Mezi oběťmi bývají povětšinou nic netušící začátečníci, zkušení matadoři totiž čeleďové klíče přeskakují.)

Na hodnocení Klíče je ještě brzy, ale podle mých prvotních dojmů jsem přesvědčen, že budou uživatelé s obsahovým zpracováním v 2. vydání spokojeni. Připadá mi celkově detailněji propracované. Osobně velice chválím u řady složitých rodů zařazení úvodních rodových charakteristik s upozorněním na úskalí při určování druhů, vidíme je například u rodů *Agrostis*, *Epilobium*, *Euphrasia*, *Geranium*, *Oenothera*, *Salix*, *Sorbus*, *Veronica* a mnoha dalších. Pro uživatele, zvláště méně zkušeného, je to rozhodně velmi cenná pomoc, která předejde při určování mnohým zklamáním a zbytečným stresům. Oproti 1. vydání Klíče, které bylo v mnoha ohledech průkopnické, a kde byli autoři z časových důvodů leckdy nuceni k improvizacím, je v tomto vydání řada skupin značně přepracována, kupříkladu *Pteridophyta* nebo rody *Chenopodium*, *Festuca* a *Sorbus*. Velmi výrazně pomohou při určování také nově přidané ilustrace důležitých znaků, namátkou u rodů *Alchemilla*, *Bromus*, *Quercus*, *Sorbus*. Autoři textů se snažili při zpracování v maximální míře o aktualizaci poznatků. Najdeme zde tudíž všechny nově zaznamenané taxony po roce 2002, ale dokonce i zcela nové, které nebyly dosud z České republiky publikovány, např. *Calamagrostis rivalis*, *Cardamine occulta*, *Suaeda salsa* nebo *Rubus stimulifer*. Je však potřeba vzít v úvahu, že editorská předmluva je datována 1. srpna 2016, tak se bohužel stalo, že některé novinky nemohly být v textu využity. Například v roce 2017 publikovaný nález zavlečené americké vrbovky *Epilobium brachycarpum* nebyl podchycen a vrbovka nebyla vřazena do určovacího klíče. Je uvedena pouze petitem v krátké poznámce (v rejstříku její jméno chybí), což je ke škodě, poněvadž v Evropě jde o úspěšný invazní druh, který bude časem také u nás pravděpodobně hojný, jako se to v minulosti stalo u jiné americké vrbovky *E. adenocaulon*. Základní forma řazení údajů u jednotlivých druhů zůstala stejná jako v 1. vydání. Novinkou je zde, že ke všem příslušným druhům byly doplněny kategorie ohroženosti z posledního vydání Červeného seznamu cévnatých rostlin květeny České republiky. K nepůvodním druhům byly nově připojeny v závorkách zpravidla na konci textu zkratky kategorií, které označují invazní status a zda jde o archeofyt či neofyt. Další originální novinku najdeme v rodu *Sorbus*, kde se vedle hlavního rodového klíče objevily ještě dílčí regionální geografické klíče. České druhové jmenosloví se autoři snažili zachovat v nezměněné podobě z 1. vydání, pouze u zcela nových rodů bylo potřeba vymyslet národní jména, tak se zrodila např. omanka vonná nebo křídelnice krétská.

Každé nové vydání klíče představuje v životě botanické obce přelomovou událost, poněvadž na řadu let, někdy i na dlouhá desetiletí jako v případě Dostálova Klíče, zásadním způsobem určuje užívání „správného“ vědeckého jmenosloví. A to samozřejmě vzbuzuje časté nářky, vášně a polemiky. Já sám se tu do vášní v žádném případě pouštět nechci, ale zcela pominout v recenzi otázku vědecké nomenklatury také není možné. Především pro širší laickou veřejnost, pro studenty, kantory, zahradníky, floristy, ale i pro ekology jsou neustálé změny ve jménech rostlin citlivá záležitost, poněvadž to pro ně znamená množství nových jmen, která navíc považují za zbytečná. Mohu to kupříkladu ilustrovat na běžném domácím hlohu, který se u nás až do roku 2002 vždy jmenoval *Crataegus curvisepala*, v 1. vydání Klíče pak *C. praemonticola* a nyní *C. rhipidophylla*. Není to nijak extrémní a zdaleka ne ojedinělý případ. Ještě častější jsou neustálé přesuny druhů v rodech, např. to vidíme běžně u druhů *Chamerion angustifolium*, *Comarum palustre*, *Oxycoccus palustris* nebo u kapradin (*Dryopteris oreopteris* → *Lastrea limbosperma* a nyní *Oreopteris limbosperma*). Některé nově uvedené rody se bez větších problémů rychle ujmou, např. se tak v minulosti stalo v případě rodů *Cruciata*, *Dactylorhiza*, *Galeobdolon* nebo *Gentianella*, u jiných je to horší. Zásadní příčinou nomenklatorických změn jsou především nové vědecké poznatky, důležitý je ale zároveň také přístup samotných autorů (monografů), který není vždy jednotný. To lze v současnosti názorně ilustrovat například na rodu *Chenopodium*. V našem recenzovaném Klíči byl tento rod rozdělen do dvou menších, naprosto stejný druhový soubor však slovenský kolega v díle Flóra Slovenska rozčlenil do šesti

rodů. Díky využití moderních molekulárních metod se v posledních letech ve světě významně změnil pohled na evoluci rostlin, což se muselo nutně promítnout také v Klíči. Při srovnání s 1. vydáním tak kromě značně rozdílného uspořádání čeledí vidíme, že se změnil u řady z nich i tradiční rodový obsah. Nápadné je to např. u *Orobanchaceae*, *Plantaginaceae* a *Scrophulariaceae*, kde došlo k mnoha přesunům rodů. V některých případech došlo k výrazným změnám v rodovém pojetí, např. původní Linnéův rod *Ledum* zanikl a byl po ca 250 letech přeřazen do rodu *Rhododendron*. Tradiční rody *Phyllitis* a *Ceterach* nyní najdeme v rodu *Asplenium*, rod *Batrachium*, který u nás doma dlouho odolával, splynul s rodem *Ranunculus*, tak jak je to zvykem v okolních evropských zemích. „Divoké" přesuny nastaly u orchidejí, např. všeobecně známá kukačka *Orchis morio* je dnes v rodu *Anacamptis*, což byl až donedávna monotypický rod. Naproti tomu se objevily v českém prostředí nezvyklé rody, jako *Noccaea*, *Atocion* nebo *Symphyotrichum*; z domácí české dílny pak přibyl zbrusu nový rod *Oreojuncus*. Z důvodů, snad nomenklatorických, se změnila i dlouhodobě zažitá jména některých tradičních čeledí, např. *Santalaceae* na *Thesiaceae* nebo *Asphodelaceae* na *Anthericaceae*. Pro laickou veřejnost jsou to velmi nepopulární a zřejmě i stěží pochopitelné zásahy. Ale jak se často říká „Co naděláš, pokrok nezastavíš"...

Jako florista mající v oblibě obecně neoblíbený rod *Rubus* musím v recenzi upozornit na důležitou změnu, spíše však křivdu, která tento rod v 2. vydání postihla. Ačkoliv by se podle jmenného rejstříku, kde je uvedeno 131 druhů ostružiníků, mohlo zdát, že bude v Klíči kompletně zastoupen, není tomu tak. Je tu sice na str. 483–488 uveden přehled druhů v rámci jednotlivých sérií, ale ve značně redukovaném klíči na necelých třech stranách textu (!) můžeme určovat maximálně mezi moruškou, ježiníkem a maliníkem, vlastní druhový klíč (na rozdíl od 1. vydání) tu totiž chybí. Důvodem pro takové řešení byla bezesporu úspora místa, ale nesympatie vůči proklatým ostružiníkům tu hrály roli zajisté také. Druhou výjimkou, kdy není možné v Klíči určovat všechny naše druhy, je rod *Taraxacum*, platí to ovšem pouze pro jeho nejpočetnější sekci *Taraxacum* (dříve *Ruderalia*), zástupce ostatních sekcí určovat lze. V tomto případě je to však vzhledem k velikému počtu (150 druhů) a značné taxonomické složitosti srozumitelné. Podívejme se, jak se v porovnání s ostružiníky daří některým obdobně složitým nebo druhově bohatým rodům – *Carex* je zde uveden na 24 stranách, *Hieracium* s. l. na 31 stranách, u nás doma nepříliš bohatý rod *Sorbus* na 13 stranách, *Salix* rovněž na 13 stranách, *Veronica* na 16 stranách a zmíněné *Taraxacum* na 24 stranách. Jedinou skupinou, která je na tom ještě hůře než *Rubus*, je okruh *Ranunculus auricomus*, který zahrnuje množství drobných apomiktických jen obtížně rozlišitelných druhů. Ve střední Evropě se jejich možný počet odhaduje na 160, v rámci České republiky zůstává tato skupina i nadále taxonomicky neprozkoumaná.

Můj dojem z 2. vydání je nadobyčej dobrý. Dovolím si prohlásit, že svým obsahem máme před sebou špičkové dílo. Tomu se ovšem zase nelze tolik divit, vždyť se na jeho zpracování podílela téměř kompletní naše domácí elita. U takto odborně i technicky náročného díla a také vzhledem k početnému autorskému týmu se samozřejmě nelze vyhnout drobným nepřesnostem, např. chybným odkazům v klíčích nebo v rejstříku, ale i tak se domnívám, že jich v součtu moc nebude. Čas ukáže více, a já věřím, že se v tomto názoru mýlit příliš nebudu. Kdybych měl přeci jenom nějakou kritickou poznámku k obsahu učinit, pak bych s ohledem na zahraniční zájemce o Klíč ocenil v dalším vydání velice stručný anglický slovníček se základními termíny a na vnitřní stranu desek doporučil vložit orientační mapku České republiky (podobně jako je tomu v klíčích u našich sousedů nebo i v klíči rumunském), kde by byla uvedena alespoň základní geografická jména, která se v textu nejčastěji objevují. Taková možnost se tady přitom jednoduše nabízí, poněvadž se mi zdá zbytečné uvádět české značky a zkratky na vnitřních stranách desek opakovaně vpředu i vzadu.

Bohužel, jak už to většinou bývá, téměř vždy do dokonalosti něco schází. U tohoto 2. vydání Klíče však není problém na straně autorů, ale na straně vydavatele. A ten problém není přehlédnutelný. Botanický klíč totiž nelze pojímat jako běžnou knihu, která slouží ke čtení. Pro botanika, přesněji pro terénního botanika (floristu), jde o veledůležitou a nepostradatelnou pracovní příručku. Znamená to, že klíč (a zvláště pak ten dobrý) musí mít snadno a pohotově po ruce, bude ho používat na cestách ve vlaku nebo při vysokohorských expedicích, v bažinách, na loukách, na smetištích, v dešti nebo v úpalu, prostě neustále až do jeho rozpadu. K tomu je zapotřebí, aby byl pevný, odolný, a přitom kapesní a lehký. Takovým klíčem ten náš recenzovaný však určitě není. Předchozí 1. vydání, až na nepříliš podařenou vazbu, uvedené nároky

vcelku splňovalo, to současné je svou velikostí a váhou již za limitem použitelného kapesního formátu. Důvody jsou očividně pouze ekonomické povahy dané cenou kvalitního papíru. Výsledná prodejní cena 595 Kč je sice velmi příznivá, ovšem s ohledem na hodnotu a nepostradatelnost klíče nemůže být pro botanika překážkou ani cena dvojnásobná – tolik by zřejmě odhadem mohl stát Kaplanův Klíč vytištěný na kvalitním jemném papíru, jak to známe u obdobných botanických klíčů v sousedních zemích. Srovnání se nabízí hned s řadou zahraničních klíčů, které by mohly pro nás představovat vhodný příklad. Za nejlepší z nich osobně považuji klíč ke korsické květeně Flora Corsica, který je ve všech ohledech dokonalý, nepočítaje v to, že Francouzi mají zvyk psát francouzsky. Jeho parametry jsou: 1.052 stran, 136 obrazových tabulí s perokresbami, váha 580 g, kapesní (skutečně!) formát v plastovém měkkém obalu, cena 50 €.

Závěrem nemohu jinak, než odkázat na svou recenzi 1. vydání z roku 2002: Nedostižným vzorem kvalitního terénního klíče je pro mě Klíč k úplné květeně republiky Československé (Polívka, Domin & Podpěra 1928), který má při váze 500 gramů 1.216 stran a 1.645 pérovek zobrazujících 1.564 druhů, většinou i s detaily. V tehdejší dobové recenzi profesor F. A. Novák k vydanému klíči mj. uvádí: „**Vedoucí zásadou zůstalo, aby kniha sloužila praktickému účelu: botanisování v přírodě.** Formát jest kapesním, papír zvolen nejjemnější, výborné jakosti, tzv. biblický. Vazba jest celoplátěná, velice pevná, avšak ohebná.“

Je mi skutečně líto, že v dnešní, neskonale bohatší době, renomované velké nakladatelství Akademie věd České republiky nedokáže vydat knihu v kvalitě, v jaké ji dokázal vydat malý soukromý nakladatel Promberger v Olomouci v roce 1928!

Jiří H a d i n e c